

LJUDJE NA POZIV: RABE TELEFONIJE V ZGODOVINSKI PERSPEKTIVI

MARUŠA PUŠNIK

Povzetek

Članek je kulturnozgodovinska študija razvoja in rabe fiksne in mobilne telefonije v Sloveniji skozi dvajseto stoletje, pri čemer avtorica telefon obravnava kot kulturni produkt, družbeno institucijo in tehnični aparat. Zgodovina telefonije je tesno povezana z zgodovino tehnoloških inovacij, ki jih članek predstavi, predvsem pa se ukvarja z zgodovino telefonije kot kulturnega sredstva komuniciranja. V tem pogledu avtorico zanimajo širše posledice, ki jih je imel razvoj telefona, proučuje družbeni kontekst razširjanja te komunikacijske tehnologije ter različne vloge, ki jih je imel telefon na poti razvoja od prvih prototipov do množične rabe in mobilnega telefona kot široko razsejanega potrošniškega produkta. Prek nabora življenjskih zgodb in spominov na rabe telefonije v slovenskem prostoru članek obravnava tudi "telefonsko kulturo". Ugotavlja, kakšne pomene je imela telefonija za vsakdanja življenja ljudi, ko so telefoni vdrli tako v javni prostor kot tudi v domove in s tem v zasebne ter intimne svetove ljudi. Avtorico zanima, kako je telefonija redefinirala javno in zasebno komuniciranje, kako je transformirala vsakdanje navade ljudi, vzorce in načine družbene interakcije in sociabilnosti, medsebojne stike in dojemanje sveta, kako je med seboj povezala oddaljene kraje in kako je reorganizirala družbo in številne družbene sfere.

Maruša Pušnik je asistentka na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani; e-pošta: Marusa.Pusnik@fdv.uni-lj.si.

S svetovnim telefonskim omrežjem ni nič narobe, odlično stoji. Težava je v ljudeh. Če bi le znali gledati z očmi, ki niso zaslepljene s pohlepom in strahom, potem bi v njem videli boljši svet, svet, ki, tako kot telefon, presega nacionalne meje in preprečuje izolacijo, svet, ki bi ljudem povsod dal spodbudni občutek ugodja in varnosti.

Marion May Dilts 1941, 194–195

Če hočemo razumeti pomen mobilnega telefona v sodobnem svetu in rabe mobilne telefonije v vsakdanjem življenju, je potrebno poznati in razumeti razvoj telefonije in telefonskega komuniciranja nasploh. Mobilni telefon, ki je danes postal neorganski del človekovega biološkega komunikacijskega aparata, ima namreč svoje korenine v klasičnem fiksni telefonu, ki mu je bila z razvojem tehnologije dodana možnost mobilnosti in preseganja prostorskih omejitev. Pričujoči članek osvetljuje zgodovino razvoja telefonije kot komunikacijskega sistema, ki je temeljito spremenila načine komuniciranja v družbi. Če parafraziram Barrana (1999, 4), moramo ob vsakem proučevanju sodobnega komuniciranja upoštevati, kako to komuniciranje deluje in kako se spreminja, ko se v proces komuniciranja vključi nova tehnologija.

Zgodovina človeškega komuniciranja je zelo dolga in kompleksna, začeniši s pojavom človeka in z njegovo potrebo, da drugemu človeku nekaj smiselno sporoča. Skozi celotno zgodovino razvoja komuniciranja ni bila v ospredju zgolj težnja po posredovanju sporočil čim večji množici ljudi, ampak tudi po prenosu sporočil na čim daljše razdalje v čim krajšem času. V posamičnih obdobjih so se tako pojavljala in razvijala različna sredstva komuniciranja, od uradnih razglasov Julija Cezarja *Acte Diurne* kot oblik pračasopisa, ki so jih po rimskem imperiju prenašali glasniki, do sodobnega televizijskega komuniciranja kot trenutno najbolj razširjenega sredstva množičnega komuniciranja ter od inkovskega sistema slov, ki so s sistemom štafetnega predajanja sporočila lahko prenašali informacije s hitrostjo dvesto kilometrov na dan (prim. Fang 1997, 78), pa do mobilne telefonije, ki omogoča takojšnje komuniciranje med posamezniki po vsej zemeljski obli brez fizičnega transporta. Razvoj različnih komunikacijskih sredstev je izrazito vplival na delovanje in strukture različnih družb.

Zgodovina telefona se začena v sedemdesetih letih devetnajstega stoletja, a tako v idejnem kot v materialnem smislu korenine telefonskega komuniciranja segajo daleč v preteklost. V idejnem smislu je razvoj telefona temeljil na ideji o čim hitrejšem prenosu sporočil med oddaljenimi posamezniki, pri katerem bi posredno komuniciranje lahko nadomestilo neposredno komuniciranje. Če je bila pri inkovskem sistemu pošiljanja sporočil in pri srednjeveškem pošiljanju sporočil prek slov, trubadurjev in romarjev, ki so novice in govorice prenašali iz kraja v kraj, ter pri organiziranem poštnem sistemu habsburških Thurnov in Taxisov ideja komuniciranja na daljavo brez fizičnega transporta informacije odsotna, pa je ideja tudi v tem obdobju že živela (prim. Fang 1997; Knies 2001). Vgrajena je bila na primer v starogrški sistem obveščanja s prižiganjem signalnega ognja, v rimski in mavrski sistem obveščanja s heliografi (zrcalnimi pripravami, ki so s pomočjo sonca prenašala različna svetlobna sporočila) ali pa v srednjeveške sisteme obveščanja s kurjenjem kresov ob vpadih Turkov na Slovenskem. Z uresničitvijo te ideje komunikacijski akt ne bi bil več pogojen z osebnim, neposrednim stikom

med dvema posameznikoma, ampak bi se osvobodil potrebe po fizični bližini vpletenih v komunikacijski akt. Ta ideja pa je ostala slabo uresničljiva, vse dokler niso bili za to ustvarjeni ustrezni materialni pogoji oziroma dokler se niso razvile ustrezne nečloveške mehanske ali elektronske tehnologije, ki so postale vmesnik med dvema vpletenima v komunikacijski akt, a so omogočale bolj natančno posredovanje informacij, kot je bila komunikacija z ognjem ter drugimi vidnimi in slišnimi signali. Te tehnologije so takojšnje, neposredno, a s fizično navzočnostjo omejeno komuniciranje nadomestile in razširile v posredno, a prostorsko neomejeno komuniciranje.

Tovrstne komunikacijske tehnologije pa, kot pravi tehnološki determinist McLuhan, niso opravljale le funkcije sredstev komuniciranja, ampak so postale podaljšek človekovega telesa: "S tem hočemo reči le, da osebne in družbene posledice kateregakoli medija – to je kateregakoli podaljška nas samih – izhajajo z nove lestvice, ki postane del našega delovanja z vsakim podaljškom nas samih ali z vsako novo tehnologijo" (2003, 19). Podobno razmišlja tudi Bausinger (1990, 10), ki pravi, da se je ljudska kultura v svetu tehnologije od devetnajstega stoletja naprej izrazito spreminjala, saj se je posameznik v vsakem trenutku lahko tako intimno zblížal s kolesom, avtomobilom, letalom ali telefonom, da so te naprave vsaj trenutno delovale kot podaljšek njegovega telesa in niso bile več le del njegove okolice. Še več, Bausinger (1990) naredi korak dlje od McLuhana, saj razmišlja tudi o tem, kako je tehnologija v vsakdanjem življenju ljudi povzročila spremembe v dojetanju prostora, časa in družbe. Če to ponazorim s primerom telefona, to pomeni, da telefon v njegovem zgodovinskem razvoju ne moremo dojemati le kot tehničnega aparata, ampak tudi kot pomembno družbeno institucijo in kot kulturni produkt, saj je spremenil dojetanje prostora, sociabilnosti in časa. Prostor posameznikov, ki je bil prej zelo lokalno omejen, se je z razvojem telefona bliskovito razširil, saj je omogočal komuniciranje in virtualno navzočnost v geografsko oddaljenih področjih. Povezal je svet, ki je tako postajal vse manjši. Tudi v časovnem smislu je telefon pomenil razširitev koncepta časa, saj je omogočil bliskovito komuniciranje na velike razdalje in na ta način navidezno pospešil tok časa. Hkrati s tema dvema spremembama je uporaba telefona pomenila tudi revolucijo v družbenih interakcijah, saj jih je pospešila in razširila. Telefon je namreč tudi družbeni aparat, saj je prestrukturiral načine, kako vstopamo v medsebojne odnose z drugimi ljudmi, kako jih spoznavamo, kako se z njimi povezujemo in navezujemo stike ter jih vzdržujemo. Z vidika vzpostavljanja in ohranjanja družbenih skupin je uporaba telefona tako materializirala zamišljene skupnosti ljudi, kot jih je pojmoval Anderson (1998), saj je telefon omogočal zamišljanje in povezovanje posameznika v skupnost z drugimi, ko je omogočal tako dejansko komuniciranje z neznanci ali ohranjanje stikov z znanci.

Pričujoči članek zato rešuje poskuša najprej predstaviti zgodovino telefona v povezavi s tehnološkimi inovacijami, pri čemer se je nujno potrebno dotakniti njegove predzgodovine, ki je tesno povezana s pojavom poštnega sistema in telegrafa. Pozornost članka je usmerjena tudi na prihod telefona v slovenske dežele konec devetnajstega stoletja in na njegov razvoj v različnih državnih formacijah na tem območju, začenši s slovenskimi deželami pod okriljem habsburške monarhije prek Kraljevine SHS (Jugoslavije), socialistične Jugoslavije in samostojne Slovenije, pri čemer bom poskušala tudi s pomočjo statističnih podatkov pokazati, kako

intenzivno se je širila njegova raba skozi dvajseto stoletje vse do prihoda mobilne telefonije. Pri zgodovinski obravnavi razvoja telefona bom za analizo sekundarnega gradiva in zgodovinskih zapiskov iz arhivov in časopisja uporabljala primerjalno historično metodo, v zadnjem delu, kjer se članek ukvarja z razvojem vsakdanjih rab telefona na Slovenskem, pa bom prek analize intervjujev predstavila, kako se je razvijala "telefonska kultura" na Slovenskem. Vzorec 55 intervjuvancev je razpršen po celotnem slovenskem ozemlju, vključuje ruralno in urbano populacijo obeh spolov v starosti od 40 do 85 let, polstrukturirani intervjuji pa so bili izvedeni po vnaprej pripravljenem protokolu v letih 2006 in 2007, ki so jih delno opravljali študentje pri predmetu Zgodovina medijev, na podlagi tako zbranih podatkov pa sem bolj poglobljenih šest intervjujev nato izvedla še sama. V članku identitete intervjuvancev niso razkrile.

Čeprav je telefon v slovensko družbo vstopal sicer z majhnim zamikom v primerjavi z najrazvitejšimi državami in tudi s počasnejšim tempom, pa sta tako fiksni, še posebej pa mobilni telefon kot pomembna elementa moderne materialne kulture v zadnjih dvajsetih letih Slovenijo pripeljala v korak z najbolj tehnološko razvitimi državami.

(Pred)zgodovina razvoja telefona: tehnološke inovacije in kulturne spremembe

Po Irvingu Fangu (1997) bi pojav telefona uvrstili v tisto informacijsko revolucijo, ki sovпада s pojavom množičnih medijev v devetnajstem stoletju, najbolj pa jo zaznamujeta konvergenca razvoja postopkov tiska (parni stroj) in iznajdba telegrafa, ki odločilno spremeni celoten način prenosa informacij in tudi načinov komuniciranja v družbi. Sam nadaljnji razvoj telefona in njegove rabe v družbi pa sovpadajo z naslednjo informacijsko revolucijo, ko mediji postanejo del doma oziroma gospodinjstva, saj se od začetka dvajsetega stoletja naprej dom začne spreminjati v središčno sfero sprejemanja zabave in informacij prek radia, telefona in televizije.

Sama iznajdba telefona je tesno povezana z razvojem poštnega sistema, v tehnološkem smislu pa še posebej z razvojem telegrafa. Poštni sistem, ki je sicer obstajal že v rimskih kurijah, a je po padcu rimskega imperija propadel in se znova začel vzpostavljati šele v trinajstem stoletju – najprej z univerzitetno in samostansko pisemsko korespondenco, kasneje pa z državnimi in meddržavnimi poštними mrežami ter legaliziranimi in reguliranimi zasebnimi poštными sistemi šestnajstega stoletja – lahko obravnavamo v tesni zvezi z organiziranim prenosom informacij in novic na daljše razdalje v čim krajšem času. Kljub temu da je bila pismenost do devetnajstega stoletja izjemno nizka, se je tudi zaradi vse večjih administrativnih potreb začelo množiti število sporočil, ki jih je bilo potrebno prenesti prek pisemskega prometa. Ta čas slikovito opisuje Knies:

Ko torej slišimo, da je pošta v Angliji leta 1839 dostavila skoraj 76 milijonov pisem, medtem ko 41 odstotkov tistih, ki so sklepali zakonsko zvezo, ni znalo brati in pisati, potem bomo še bolj začudeni tako spričo pisemskega prometa, ki je bil za tisti čas tako krepak, kot tudi spričo majhnega dela ljudstva, ki ga je sploh ustvarjal (Knies 2001, 36).

Niti sli niti organiziran poštni sistem pa v naslednjih letih niso več mogli zago-

tavljati ustreznega pretoka množice informacij tako z vidika količine kot potrebe po hitrem prenosu. Ko se v tridesetih letih devetnajstega stoletja pojavi telegraf, ki predstavlja prvo praktično uporabo elektrike in prvi električni izum devetnajstega stoletja za prenos zasebnih in uradnih sporočil (Briggs in Burke 2005, 130), se popolnoma spremeni način, kako informacija potuje po družbi, saj se informacija loči od transporta, in to že napoveduje možnosti, ki jih kasneje prinese telefonsko komuniciranje. Če je bila pred razvojem telegrafije hitrost prenosa informacije omejena s tem, kako hitro lahko na primer teče konj, so lahko s telegrafom informacije začele potovati po žici hitreje, kot bi s fizičnim potovanjem. Razvoj telegrafa pa je že po nekaj desetletjih zaustavil pojav nove tehnologije – telefona, ki je telegrafskemu poslu predstavljal najmočnejši izziv (Briggs in Burke 2005, 138–139).

Pred iznajdbo telefona je bilo skoraj celotno komuniciranje pisemsko, bodisi prek pisem bodisi prek telegrafskih sporočil, čeprav Marion Dilts zatrjuje, da so bili ljudje že od nekdaj verjetno fascinirani nad svojimi glasovi in ideja o napravi, ki omogoča pogovor z drugimi na daljavo je bila naravno privlačna (1941, 1). Že leta 1854 je Francoz Bourseul tako objavil članek, v katerem je preroško opisoval metodo, s katero bi lahko govor prenašali s pomočjo elektrike (Dilts 1941, 1). Zgodovina telefona pa se je začela marca 1876, ko je Alexander Graham Bell patentiral telefon, prek katerega je Bell prenesel prvi stavek svojemu pomočniku Thomasu Watsonu: "Gospod Watson, pridite, potrebujem vas" (Briggs in Burke 2005, 140). Seveda pa telefon ni bil iznajdba oziroma ideja enega samega človeka, kot dokazuje Fang (1997, 84–85), ki kot pionirje telefonije omenja še Emila Berlinerja in Elisho Graya. Slednji je na patentnem uradu v Washingtonu prijavil patent telefona na isti dan kot Bell, vendar je v sodni bitki za prvenstvo nad iznajdbo telefona zmagal Bell. Tehnološko je bil Bellov telefon prenos govora z električnimi tokovi po telegrafski žici. Kot opisuje Diltsova (1941, 6–8), je Bell organiziral več predstavitev svojega izuma, s katerimi je hotel spodbuditi javno zanimanje in pridobiti finančno podporo za nadaljnji razvoj. Pri tem je bil sprva zelo neuspešen, saj se je soočal s posmehovanjem, nezaupanjem in neznanjem ljudi, ki so telefon najpogosteje videli kot zanimivo znanstveno igralko. Na eni izmed predstavitev ga je nek japonski študent vprašal, če bo ta "stvar" govorila tudi japonsko, na kar mu je Bell odgovoril: "Seveda, prenašal bo katerikoli jezik" (Dilts 1941, 4). Kot večina novih komunikacijskih tehnologij se je tudi telefon na začetku srečeval s številnimi težavami. Originalni telefon je imel zvočnik, ki je hkrati služil govoru in poslušanju, šele kasneje so snovalci ločili oddajnik in sprejemnik. Prve naprave so zahtevale zelo glasno govorjenje ali celo kričanje, da se je zvok sploh prenašal, pozneje ko bakrene žice nadomestijo z železnimi, pa se je slišnost izboljšala in v telefon ni bilo treba več kričati (Fang 1997, 84–86). Ob tem pa so veliko težavo predstavljali tudi telefonski kabli, ki so bili močno odvisni od vremena in so bili v primeru snega ali neurij pretrgani, zaradi česar so bile telefonske linije prekinjene.

Leta 1877 so telefon prvič uporabili v komercialne namene, ko je bil najet prvi par telefonov za dvajset dolarjev (Dilts 1941, 8). Istega leta je Bell na potovanje v Anglijo s seboj vzel nekaj telefonov, ki jih je pokazal tudi kraljici Viktoriji in jo navdušil, da si je tudi zase priskrbela par telefonov (Fang 1997, 85). Podobno kot v Ameriki pa tudi v Angliji telefon ni bil najbolje sprejet, saj so ga dojemali kot igralko in jim ga je bilo nerodno uporabljati. Bell ga je sicer navdušeno predstavljal kot sredstvo komuniciranja, s katerim je mogoče povezati stanovanja, trgovine in

podjetja prek glavnega kabla z neko centralno pisarno, ki bo vzpostavila neposredno komunikacijo med dvema krajema in celo na velike razdalje. V angleškem parlamentu so ga po predstavitvi telefona odslovili z besedami, da imajo v Angliji čez glavo dovolj kurirjev in če hočejo poslati sporočilo, preprosto najamejo fanta, ki sporočilo dostavi (Dilts 1941, 11). V Nemčiji in Franciji Bellovo iznajdbo sprejmejo bolje, saj obe vladi podpreta nadaljnji razvoj telefona in v Nemčiji tako leta 1879 v telefonsko mrežo povežejo že skoraj osemsto vasi (Dilts 1941, 12).

Ko so telefoni prešli v praktično uporabo, na začetku še ni bilo telefonskih števil in imenikov. Obstajali so le sezname naročnikov, telefoni pa so delovali prek telefonskih operaterjev, ki so ročno prevažovali klice. Telefonske linije pa so se tako v Ameriki kot drugje po svetu zelo hitro širile in do konca devetnajstega stoletja je bil s telefoni povezan že dobršen del sveta (čeprav so telefonski aparati marsikje nameščeni le na poštah). Tudi zgodnja raba telefona dokazuje tezo Briggsa in Burkeja, da so rabe komunikacijske tehnologije lahko tudi drugačne, kot je zanje sprva predvideno, saj je telefon na začetku služil tudi kot zgodnji radio za prenašanje glasbenih predstav, maš ali govorov v živo (2005, 144). Na zelo inovativen način so telefon uporabili v Budimpešti, kjer je Telefon Hirmondo do leta 1893 – dokler niso izumili radia – svojim naročnikom ponujal dnevni program, v katerega so se ljudje vključili z dvigom slušalke (prim. Fang 1997, 86).

A kljub vsemu je bilo dvajseto stoletje stoletje telefonskih komunikacij, kot jih je predvidel Bell, saj je telefon od druge polovice stoletja naprej postal zaščitni znak komuniciranja. V drugi polovici dvajsetega stoletja namreč telefon množično vstopi v domove, čemur sledijo številne iznajdbe, ki izboljšujejo telefonski sistem. Fang navaja (1997, 265), da je bilo leta 1967 na svetu že dvesto milijonov telefonov. Seveda je tudi v tem pogledu prednjačila Amerika, kjer je bila v uporabi kar polovica teh telefonov. Z domestifikacijo telefona pa se je spremenila tudi njegova raba. Če je bil v začetku telefon namenjen predvsem kratkemu in zgoščenemu prenosu sporočil, saj so bili telefoni sprva nameščeni v javnih prostorih, kot so npr. poštni uradi, pa je kasneje v intimnem okolju doma dobil predvsem zabavni značaj naprave za klepetanje in prenos neformalnih, zasebnih in celo intimnih informacij; začel je omogočati komuniciranje z zunanjim svetom v vsakem trenutku. Zaradi tega se ni samo bliskovito povečalo število pogovorov, ampak se je spreminjal tudi način telefonskega komuniciranja. Na podoben način se je telefon integriral tudi v delovno okolje in je povečal delovno učinkovitost zaradi pospešene komunikacije, ki pa je bila še vedno vezana na statičnost telefonskega aparata. Obstoječa fiksna telefonska tehnologija novim komunikacijskim vzorcem, ki so zahtevali vse hitrejši in učinkovitejši dostop do informacij, ni mogla več slediti. V sedemdesetih letih dvajsetega stoletja je tako na mnogih področjih komuniciranja prevladal trend krepitve mobilne sposobnosti komuniciranja, temu pa se je moral prilagoditi tudi telefon. Briggs in Burke na primer navajata, da je v tem pogledu pomembna prelomnica Sonyjev walkman (prim. tudi du Gay et al. 1997), prenosna stereonaprava, ki je na tržišče prišla leta 1981: "Šlo je torej za mobilno in osebno uporabno napravo (sprehajanje po ulicah in vožnja z avtomobilom), ki je močno vplivala na smer kasnejšega tehnološkega razvoja, posebej mobilnega telefona" (2005, 278).

Potrebe po vse večji mobilnosti življenja in dela so zahtevale, da postane premičen in povsod dostopen tudi glas. Po 2. svetovni vojni je prišlo do razvoja

prenosne mobilne telefonije v obliki walkie-talkijev, a so bili pogovori s temi napravami omejeni zgolj na kratke razdalje (prim. Fang 1997, 146). V poznih sedemdesetih letih je prišlo do prvih poizkusov s prenosnim celičnim telefonom. Ta telefonska naprava je bila podobna zidaku in je tehtala skoraj en kilogram, namenjena je bila predvsem telefonskemu komuniciranju v avtomobilu, vendar pa je trajalo še skoraj desetletje, da je mobilni telefon iz faze eksperimentiranja prešel v fazo vsesplošne uporabe. To je bilo omogočeno z razvojem komercialnih komunikacijskih satelitov v šestdesetih in sedemdesetih letih, saj je satelitska mreža sploh omogočila, da so lahko prenosni telefoni kasneje zaživel po svetu. Vzpon komercialne rabe mobilne telefonije se je začel v osemdesetih letih, ko je bil leta 1983 v ZDA vzpostavljen prvi licenčni sistem mobilne telefonije (Fang 1997, 266). Sprva je bila tovrstna raba mobilne telefonije slabo sprejeta in je bilo na njen vzpon treba počakati vse do devetdesetih let, ko je, kot je ilustrativno opisal takratno dogajanje v Veliki Britaniji časopis *The Times*, polovica dežele mobilno ponorela (Briggs in Burke 2005, 299–300). Bistvo uporabnosti mobilne telefonije sta bili dostopnost in ažurnost, ki ju je narekoval tudi vse hitrejši tempo življenja.

V tehnološkem smislu se je mobilna tehnologija razvijala postopno in v več generacijah. Prva generacija je bil sistem NMT, temelječ na analognem omrežju, ki je prevladoval med letoma 1981 in 1991. V tej generaciji so bili mobilni aparati nerodne in velike naprave, ki so merile med 17 in 30 centimetri in tehtale celo do kilograma, kar je precej omejevalo množično uporabo. V drugi generaciji mobilne telefonije – sistemu GSM, ki temelji na digitalnem omrežju – pa je prišlo do velike prilagoditve telefonskih aparatov uporabnikom, zaradi česar je postal vodilni svetovni mobilni standard, saj so telefoni postali manjši, cenejši in prijaznejši, sistem pa je tako omogočil mobilne komunikacije za množično potrošnjo. Sistem GSM sta nadgradila sistema GPRS in UMTS, ki sta se še bolj prilagodila uporabnikom, saj omogočata hitrejši prenos podatkov in napovedujeta konvergenco različnih medijev (video, telefonija, internet idr.). Že pregled razvoja različnih generacij mobilne telefonije nam v tehnološkem smislu priča o tem, da se je aparat prilagajal posameznikovi osebni rabi, v kulturnem smislu pa napoveduje, na kakšne načine uporabljamo medosebno komuniciranje in na kakšne načine se povezujemo tudi z medijskim komuniciranjem. Seveda pa v tehnološkem smislu mobilni telefon ni bil revolucionarna iznajdba, saj je po Gogginu (2006, 23–24) mobilni telefon “prevzel in spremenil navade, pričakovanja in kulturne oblike telegrafa in telefona” ter obliko komuniciranja prek radijskih valov, s katerimi je Guglielmo Marconi eksperimentiral že koncem devetnajstega stoletja, ko je postavljajl sistem radijskega komuniciranja. Seveda pa je bil v kulturnem smislu mobilni telefon z vidika zgodovine komuniciranja revolucionarna iznajdba. Kljub temu da so številne komunikacijske tehnologije razširile prostor človeškega komunikacijskega aparata, pa je šele mobilni telefon postal pravi neorganski podaljšek človekovega telesa. Pri komuniciranju je namreč povsem odpravil fizično vezanost ljudi na statične komunikacijske točke, kot je telefonski kabel pri fiksnem telefonu – s tem je prostor komuniciranja postal skoraj neomejen, saj smo lahko kjerkoli, kadarkoli in nam ni pomembno, kje je naš sogovornik, da lahko z njim vzpostavimo komunikacijski stik. V tem pogledu mobilni telefon povsem strukturira naš vsakdan; ni več zgolj tehnični aparat, ampak osebni komunikacijski vmesnik, ki nam pomaga spoznavati svet in druge ljudi, organizirati zasebno življenje in delovni vsakdan, urejati naše medosebne odnose,

nadzorovati soljudi in omogoča njihovo nadzorovanje nas samih, nam pomaga sklepati posle, delati, hitro reševati različne težave in iskati hitre rešitve. Uporaba mobilnega telefona je v zgodovini človeškega komuniciranja redefinirala tudi pomen javnega in zasebnega prostora. Zasebno telefonsko komuniciranje, ki je bilo prej vezano na zasebni prostor, sedaj popolnoma preplavi tudi javni prostor, saj ljudje zdaj tudi zelo intimne zadeve opravljajo na najbolj javnih prostorih, kot so javni avtobusi, garderobe, ulica, nakupovalna središča in podobno. Za zasebno komuniciranje v javnem prostoru zdaj ne potrebujemo več telefonskih govorilnic, ki nas fizično ločijo od okolja, na drugi strani pa smo na primer svojim delodajalcem dostopni kadarkoli, ne da bi nam bilo potrebno sedeti pri telefonu na delovnem mestu. Mobilna telefonska komunikacija nas v tem primeru lahko doseže v povsem intimnih, zasebnih sferah. Tako so se podrle in redefinirale klasične meje javnega in zasebnega prostora, saj eno nenehno vnašamo v drugo, pri tem pa je pomembno, da so bile te spremembe izjemno hitre, saj je mobilna telefonska tehnologija v zelo kratkem času prešla iz novitete v nujnost.

Razvoj telefona na Slovenskem: "telefonska kultura"

Zaradi svojega geografskega položaja je bilo ozemlje današnje Slovenije že od nekdaj pomembno prometno križišče, skozi katerega so se stekale tudi pomembne informacije, z razvojem obrti in trgovine v srednjem veku so se ti tokovi še okrepili. V šestnajstem stoletju so po tem območju tekale pomembne prometne poštne zveze, po katerih so pošto prenašali najprej peš, kasneje pa tudi s konji. Na tem ozemlju so delovale zasebne poštne službe, ki so organizirano prenašale pošto: družine Taxis in Thurn, Paar, Fugger, v povezavi z njimi pa je v habsburškem imperiju delovala državna poštna služba, ki je že leta 1563 izdala prvi tiskani urnik poštne službe, ki je zajemal dežele celotne Avstrije (prim. Hozjan 1997, 60). Poštni sistem v slovenskih deželah je vključeval prenos sporočil s poštnimi kočijami (diližansami), ki so jih vodili postiljoni z značilnim poštnim rogom, vendar pa se je zlata doba prenašanja sporočil s poštnimi kočijami na tem področju končala z gradnjo železniških prog v devetnajstem stoletju. Železniški promet je v veliki meri prevzel prenos sporočil, ki je bil na ta način hitrejši in bolj predvidljiv, ob tem pa je gradnja železnice bila pomembna tudi zaradi tega, ker je napovedovala prihod telegrafskih linij.

Podobno kot v drugih državah so tudi na območju današnje Slovenije, potem ko se je ob železniških progah pojavil telegraf, začeli graditi telegrafsko omrežje. Leta 1847 je bila ob železniški progi zgrajena prva telegrafska zveza Dunaj–Gradec–Maribor–Celje, ki je bila leto kasneje podaljšana do Ljubljane, leta 1849 pa še do Trsta (Žontar, Klinar in Hozjan 1997, 156). Telegrafski sistem je dobro uspeval in je bil v vzponu vse do prihoda telefonije konec devetnajstega stoletja. Prvi poskusi s telefonom so bili na Štajerskem izvedeni že leta 1877, med postajami Gradec, Maribor in Celovec, a poskus prenosa govora ni bil uspešen. Časopis Marburger Zeitung je takrat objavil novico, da pogovori po poskusnem telefonskem vodu niso bili uspešni, a da kljub temu ostaja upanje, da bo ta čudovita iznajdba v prihodnje uspešna (v Žontar, Klinar in Hozjan 1997, 159). V začetku so se pojavljale zgolj zasebne telefonske linije, kakršna je bila na primer interna telefonska linija mariborske bolnišnice za komuniciranje med oddelki ali pa interna telefonska linija v Zdravilišču Laško leta 1888 (Žontar, Klinar in Hozjan 1997, 160). Korak proti vzpostavitvi telefonskega omrežja je leta 1886 naredila poštna in telegrafska direkcija

v Trstu, ki je objavila razpis za graditev telefonske centrale v Ljubljani, vendar je ta projekt propadel, so pa zato leta 1892 zgradili takrat najdaljši medkrajevni telefonski vod v Evropi med Dunajem, Gradcem, Mariborom, Celjem, Ljubljano in Trstom. V tehnološkem smislu je bilo za uvedbo telefona tako pripravljeno vse, a je bilo treba počakati do 16. oktobra 1897, da je začela delovati prva javna telefonska krajevna in medkrajevna centrala na Slovenskem v Ljubljani. Na to centralo je bilo sprva priključenih skromnih devetinosemdeset naročnikov in ena javna govorilnica (Žontar, Klinar in Hozjan 1997, 161), odprtje centrale pa so pospremili tudi takratni slovenski časopisi. Slovenski narod je poročal:

Z današnjim dnem se je telefonska proga otvorila in funkcionira v vsakem oziru izborno. Doslej si je omislilo telefonsko zvezo 66 strank, a ni dvoma, da se njih število še znatno pomnoži, čim spozna občinstvo veliko dobroto te naprave. Javna govorilnica je na poštnem in brzojavnem uradu, kjer je za govorjenje plačati po 10 kr. za 3 min. Telefon uredništva 'Sl. Nar.' ima št. 34, katero mora poklicati, kdor hoče z nami govoriti (Slovenski narod, 16. 10. 1897).

Istega leta je 16. decembra svojo centralo dobil tudi Maribor in obe telefonski centrali sta bili vključeni v medkrajevno telefonsko zvezo Dunaj–Trst, število naročnikov v Mariboru pa je bilo še skromnejše, saj jih je bilo ob javni govorilnici le devetnajst (Žontar, Klinar in Hozjan 1997: 161). Časopis Slovenec je pod naslovom Državno telefonsko omrežje v Mariboru objavil novico:

Državno telefonsko omrežje v Mariboru priklopilo se je interurbannej telefonske progi Dunaj–Trst ter se začne promet 27. decembra 1897. Pristojbina za govorjenje mej Mariborom in Ljubljano znaša 80 kr. Od omenjenega dne naprej more se iz javne govorilnice (glavni poštni urad), kakor tudi iz vseh naročniških postaj državnega telefonskega omrežja v Ljubljani govoriti z javno govorilnico in z naročniki v Mariboru proti pristojbini 80 kr. (Slovenec, 24. 12. 1897).

Prihod telefona so hitro izkoristile različne javne službe in s tem povečale svojo učinkovitost in spremenile način svojega dela, poleg zdravstvene dejavnosti, pošte, policije in upravnega aparata pa je telefon prestrukturiral tudi novinarsko dejavnost. Časopisi takratnega časa so bili med prvimi naročniki telefona, saj jim je telefon omogočil hitrejši dostop do informacij, ažurno spremljanje odziva naročnikov, ob tem pa jim je telefon ponosno služil kot znamenje ugleda. Slovenec je na primer svojo pridobitev telefona ponosno razglasil na svojih straneh:

Z današnjim dnem je uredništvo 'Slovenca' stopilo v telefonsko zvezo z ljubljanskimi naročniki telefona, kakor tudi s Trstom, Gradcem in Dunajem. Številka našega telefona je 74. Govori se tudi lahko po naši telefonski zvezi v zadevah "Katoliške tiskarne" ali "Katoliške bukvarne". (Slovenec, 10. 11. 1897).

Uvedba telefona je bila v javnosti sprejeta kot znamenje tehnološkega napredka, seveda pa nihče ni zanikal, da je ta tehnologija s seboj prinesla tudi določena pravila telefonske kulture, kar je razvidno tudi iz slikovitega opisa prihoda novitete v časopisu Slovenec, ki se dotika tudi vprašanja javnega in zasebnega v povezavi s telefonskim komuniciranjem:

Die Kultur, die alle Welt beleckt, – Hat sich auch auf uns erstreckt, – in dobili smo telephon. Danes otvori se telephonski promet po našej belej Ljubljani, prične se zvončkanje in klicanje na vseh straneh, ves promet vršil se bode hitreje in s hitrostjo rastla bode tudi bolezen, ki koraka vstric moderne kulture, nervoznost. Pri pogovorih po telephonu bode radi jasnosti in določnosti ter najmanjše porabe časa vsakdo govoril kolikor mogoče kratko toda določno. Slog starih Špartancev bode se po telephonu zanesel tudi med Slovence, ali da govorimo moderno, ker smo baš pri modernem predmetu, brzojavni slog, katerega je svoje dni poslanec Morre rabil v dunajski zbornici, udomačil se bode pri nas. ... Ali so pogovori po telefonu javni? Ali se morejo vršiti pred večimi ljudmi, ko vender razun tebe za silo le še ena oseba lahko posluša govor onega s komur govoriš, ker sta pri aparatu samo dva uhlja, zakon pa pod izrazom 'več' razume saj še dve od tebe različni osebi? (Slovenec, 16. 10. 1897).

Tabela 1: Število naročnikov fiksne telefonije na Slovenskem od leta 1907 do leta 2005 (Vir: Statistični letopisi)

Leto	Št. naročnikov	Leto	Št. naročnikov	Leto	Št. naročnikov
1907*	282	1964	26238	1986	310885
1935	3861	1965	28686	1987	338097
1937	4377	1966	32095	1988	365061
1939	4520	1967	35354	1989	394493
1946	6765	1968	40819	1990	421803
1947	8378	1969	47146	1991	458717
1948	8576	1970	52650	1992	494268
1949	9914	1971	59124	1993	527827
1950	10583	1972	67320	1994	577173
1951	10523	1973	78426	1995	614796
1952	10171	1974	92264	1996	661902
1953	11202	1975	104572	1997	710044
1954	13131	1976	117914	1998	771310
1955	14245	1977	131413	1999	786229
1956	14818	1978	146272	2000	808012
1957	16318	1979	166038	2001	945295
1958	17135	1980	181807	2002	998414
1959	18364	1981	197544	2003	812322
1960	19522	1982	219870	2004	819042
1961	20558	1983	237114	2005	825354
1962	21053	1984	259782		
1963	22907	1985	286481		

* Za leto 1907 je iz Statističnega letopisa razviden le podatek za deželo Kranjsko znotraj avstro-ogrske monarhije, ne pa tudi za ostala ozemlja današnje Slovenije.

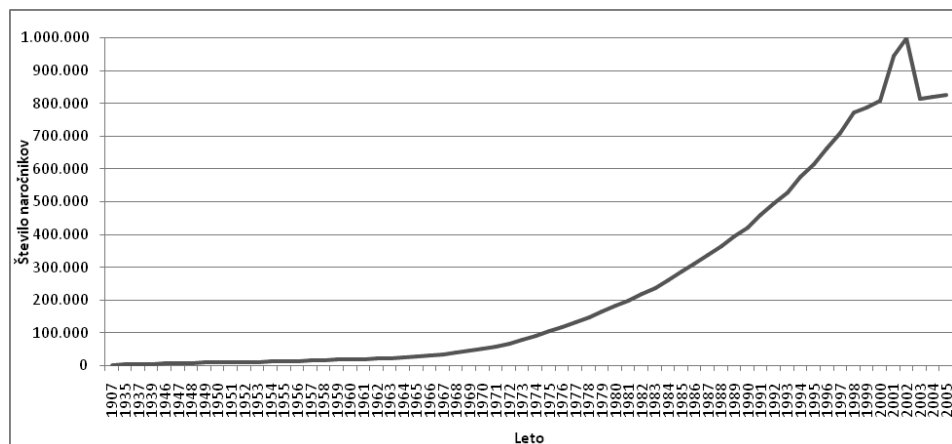
Do razpada Avstro-Ogrske leta 1918 je sedemintrideset krajev na Slovenskem že imelo telefonske centrale, telefon pa je tako omogočil neposredne govorne stike med posamezniki na različnih koncih slovenskega ozemlja, kar je pospešilo ne le

poslovanje, ampak tudi način življenja in občutek vključenosti v širši svet, kot za slovenske kraje tistega časa zapišejo Žontar, Klinar in Hozjan (1997, 162): "Vse več krajev je želelo imeti krajevno in medkrajevno telefonsko povezavo s svetom."

Z uvedbo telefona je nastala tudi potreba po strokovnih kadrih, ki so bili usposobljeni za upravljanje telefonskih central. Tako so tudi v novo nastali Kraljevini SHS začeli izobraževati telefonistke, leta 1922 pa je izšel celo pravilnik za njihovo delo. V dvajsetih letih dvajsetega stoletja telefon že povsem nadomesti telegraf, ki začne doživljati krizo in zaton. Sprva je telefonsko omrežje temeljilo na ročnih centralah, ki so bile po različnih krajih nameščene v poštah, po drugi svetovni vojni pa so stare ročne telefonske centrale počasi začele izpodrivati nove avtomatske. Po drugi svetovni vojni se je telefonski promet v Jugoslaviji usmeril predvsem proti Beogradu in Zagrebu, telefonija pa je bila organizirana v sklopu državne službe PTT (Pošta, telegraf, telefon) (prim. Bezljaj Krevcl 2004).

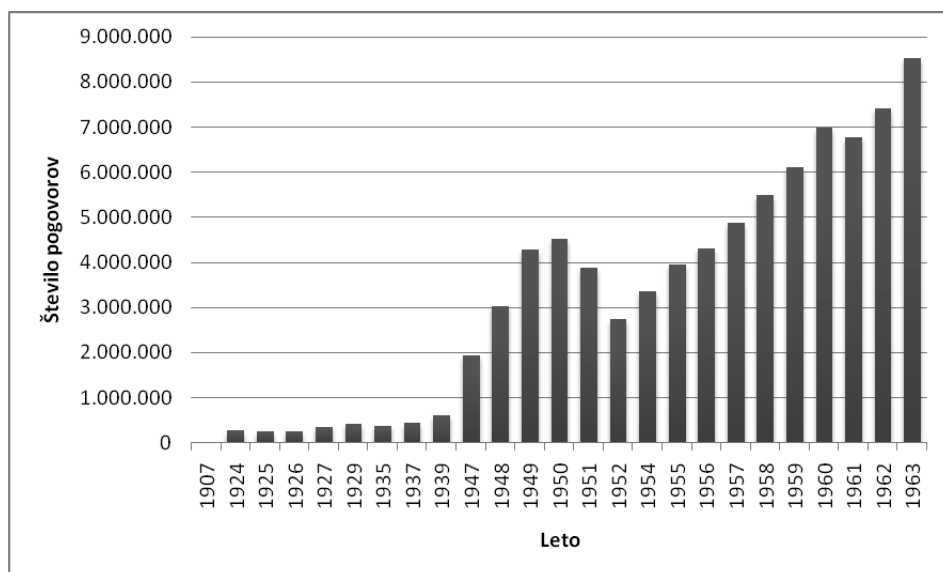
Kot je razvidno iz tabele 1 in grafa 1, je število naročnikov fiksne telefonije celo stoletje ves čas naraščalo. Iz tabele 1 je razvidno, da se je trend eksponentnega naraščanja števila naročnikov začel že v šestdesetih letih, še posebej hitro pa je število naročnikov naraščalo v osemdesetih in devetdesetih letih, tako da bi lahko rekli, da je leta 2002, ko je število naročnikov doseglo svoj vrh, imel svoj telefonski priključek že vsak drugi prebivalec Slovenije.

Graf 1: Spremembe števila naročnikov fiksne telefonije na Slovenskem od leta 1907 do leta 2005 (Vir: Statistični letopisi)

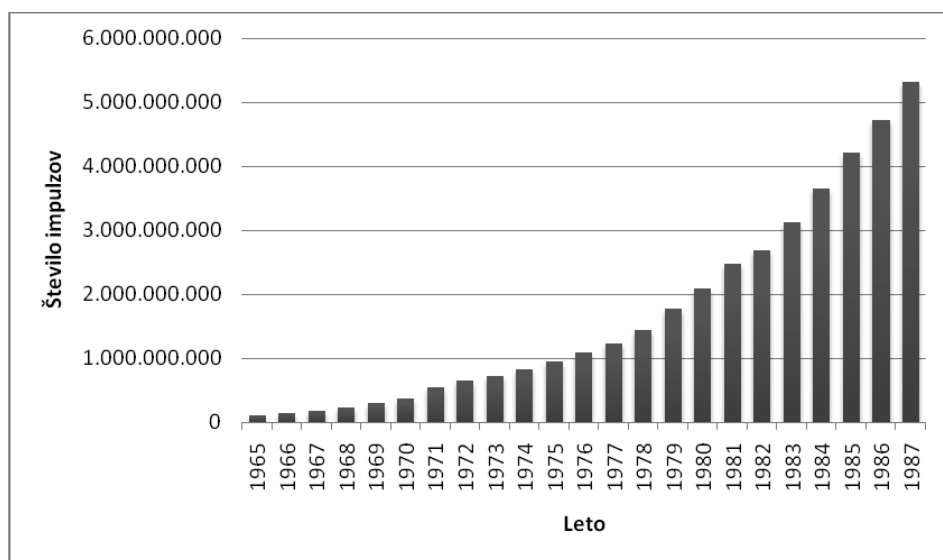
Skupaj s številom naročnikov je nenehno naraščal tudi telefonski promet, kar je razvidno iz grafov 2, 3 in 4. V grafu 2 je predstavljeno število pogovorov med letoma 1907 in 1963. Vse do konca druge svetovne vojne je bil telefonski promet relativno konstanten in skromen, po vojni pa je skokovito narasel predvsem v burnem obdobju informbiroja, kar bi lahko pomenilo, da je bila uporaba telefona v tistem obdobju v veliki meri vezana na politično komuniciranje. Še posebej zaradi tega, ker je iz tabele 1 razvidno, da med letoma 1947 in 1950 število naročnikov ni bistveno naraslo. Ta trditev je seveda zgolj špekulativna, vendar pa jo potrjuje tudi trend padanja telefonskega prometa po letu 1950, ki svoj vrh iz konca štiridesetih let spet doseže šele proti koncu petdesetih let, po tem pa začne vztrajno naraščati.

Graf 2: Število medkrajevnih pogovorov v Sloveniji med letoma 1907 in 1963
(Vir: Statistični letopisi)

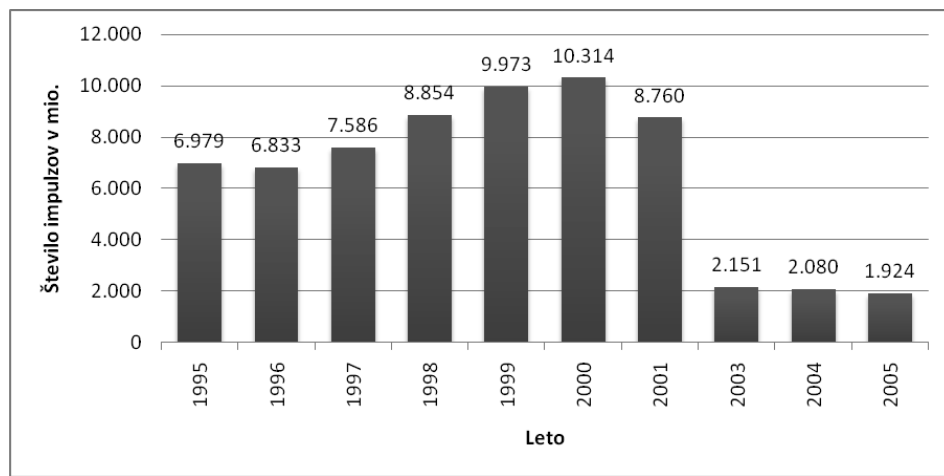
Eksponentno naraščanje telefonskega prometa, ki se je začelo v šestdesetih letih in je razvidno v grafu 3, je seveda povezano tudi z eksponentnim naraščanjem števila naročnikov. Žal zaradi spremenjenega načina tarifieranja pogovorov (pred letom 1964 po številu pogovorov, po tem letu pa po impulzih) ni bilo mogoče narediti neposredne primerjave prometa, lahko pa ugotovimo, da je vsak prebivalec Slovenije v letu 1965 povprečno porabil 500 impulzov letno, leta 1987 pa že kar petkrat več.

Graf 3: Medkrajevni pogovori v Sloveniji med letoma 1965 in 1987 v impulzih
(Vir: Statistični letopisi)

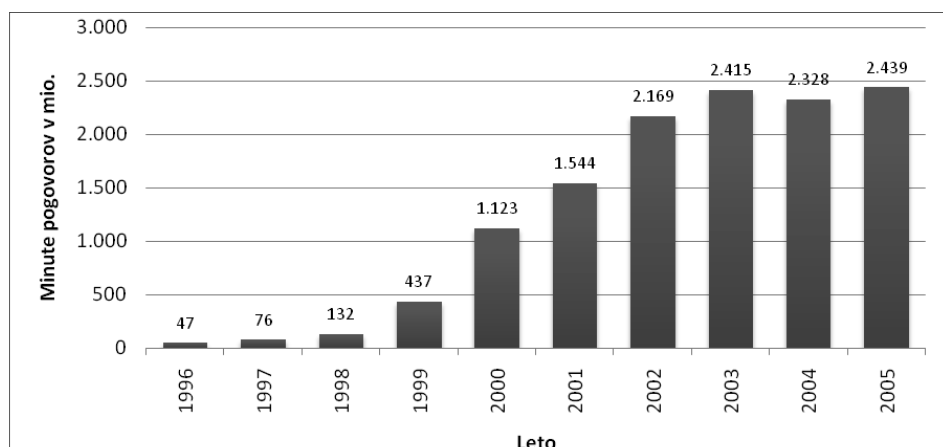
Med letoma 1987 in 1995 se je tarifieranje telefonskega prometa kar nekajkrat spremenilo, zaradi česar neposredna primerjava trendov v tem obdobju ni mogoča, iz grafa 4 pa je razvidno, da je prihod mobilne telefonije močno okrnil promet fiksne telefonije. Kljub temu da je število naročnikov fiksne telefonije naraščalo vse do leta 2002, pa je dejanski telefonski promet v fiksnem omrežju začel padati že dve leti prej, od leta 2000 do leta 2005 pa je tako padel kar za štiri petine.

Graf 4: Medkrajevni pogovori v Sloveniji med letoma 1995 in 2005 v impulzih (vpeljan nov sistem tarifieranja telefonskih impulzov) (Vir: Statistični letopisi)

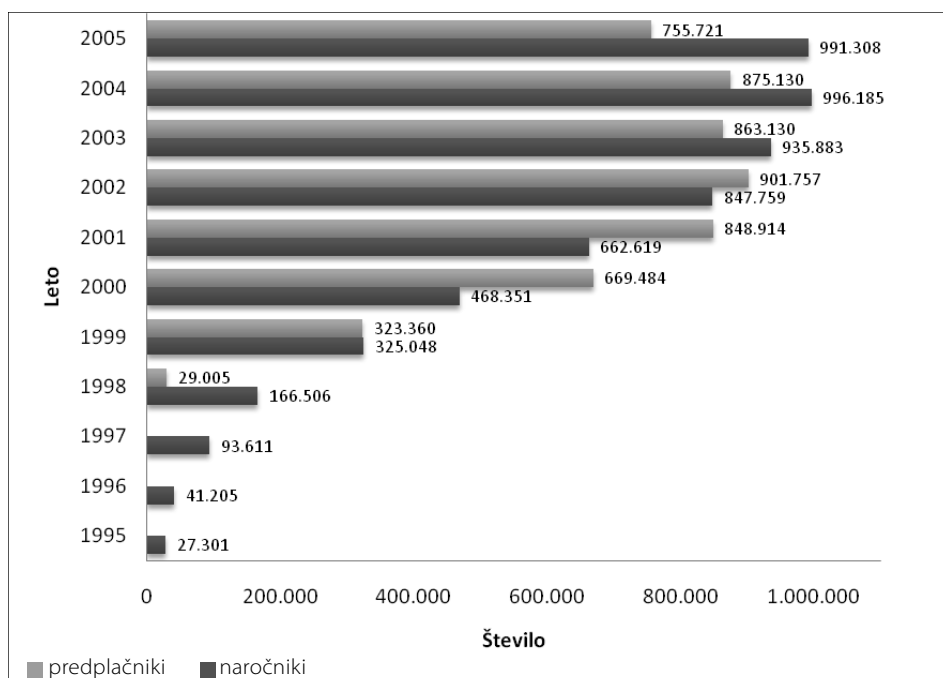
Mobilna telefonija vstopi v slovenski prostor v začetku devetdesetih let, ko je bilo leta 1991 ustanovljeno državno podjetje Mobitel, katerega osnovna naloga je bila zagotoviti razvoj mobilnih komunikacij in zgraditi mobilno omrežje v Sloveniji. Julija 1991 v Sloveniji tako prvič začne delovati omrežje Mobitel NMT, štiri leta kasneje pa še omrežje Mobitel GSM. Trendi naraščanja telefonskega prometa v mobilnem omrežju v Sloveniji so bili zelo podobni trendom v drugih razvitih državah. Leta 1996 je bil telefonski promet v mobilnem omrežju še precej skromen in ni dosegal niti enega odstotka telefonskega prometa v fiksni telefoniji, leta 2003 pa ga je že presegel. Primerjava telefonskega prometa v fiksnem in mobilnem omrežju med grafoma 4 in 5 je mogoča zaradi tega, ker je obračunska enota impulza v obeh primerih šestdeset sekund. Omeniti pa velja, da seštevke mobilnega in fiksnega telefonskega prometa v letu 2005 ne dosega niti dveh tretjin fiksnega telefonskega prometa v letu 1995, kar lahko pomeni, da je del medosebnega komuniciranja prešel na elektronsko pošto in pošiljanje SMS-sporočil, zelo mogoče pa je, da padec števila impulzov ne pomeni tudi padca števila vzpostavljenih komunikacij. Zaradi višje cene klicev v mobilni telefoniji so klici zelo verjetno krajši kot včasih v fiksni telefoniji, ko je bila za telefonsko komuniciranje poznih osemdesetih in devetdesetih let značilna "kultura čvekanja". Tako bi lahko rekli, da so danes ljudje na Slovenskem v stikih večkrat kot pred desetletjem, a spreminjajo se načini, kako se povezujemo z ljudmi in kako vstopamo v medosebne odnose. Po podatkih, ki so predstavljeni v grafih 4 in 5, bi lahko sklepali, da so ljudje sedanjega časa na Slovenskem v stikih bolj pogosto, vendar so pogovori krajši.

Graf 5: Minute pogovorov mobilne telefonije med letoma 1996 in 2005
(Vir: Statistični letopisi)

Iz podatkov v grafu 6 je razvidno, da je vse od pojava mobilne telefonije na Slovenskem število uporabnikov mobilne telefonije bliskovito naraščalo. Od skromnih sedemindvajset tisoč uporabnikov v letu 1995 se je njihovo število devet let kasneje povečalo na več kot 1,8 milijona, kar pomeni, da ima danes že skoraj vsak prebivalec Slovenije svoj mobilni telefon in da je mobilna telefonija na prehodu v novo tisočletje zasenčila fiksno, saj je leta 2000 število mobilnih telefonov prvič preseglo število fiksnih telefonov.

Graf 6: Število uporabnikov mobilne telefonije med letoma 1996 in 2005
(Vir: Statistični letopisi)

Zgodovina vsakdanjih rab telefona na Slovenskem

Iz statističnih podatkov in drugih pisanih zgodovinskih virov je mogoče dobiti predstavo o razširjanju telefonske tehnologije in praks, da pa bi dobili vpogled v osebne rabe telefonije, so najbolj uporaben vir spomini posameznikov na njihove izkušnje s to tehnologijo. Da bi ugotovila, kakšno vlogo je telefon igral v vsakdanjih življenjih ljudi v dvajsetem stoletju na Slovenskem, se tako lotevam analize intervjujev z uporabniki različnih starosti. Analiza polstrukturiranih intervjujev, katerih vprašanja so bila razdeljena na več tematskih sklopov, razkriva rabe telefonije, in sicer tega, kako so se ljudje seznanjali s telefonom, kako so se naročali na telefonske priključke, kakšen je bil položaj telefona v gospodinjstvu, kakšni so bili načini in hierarhija telefonskih pogovorov, kako je telefon postal dostopen različnim družbenim skupinam, kaj je pomenil v tehnološkem smislu in podobno. Telefon v tem kontekstu obravnavam kot specifično sredstvo radikalnih materialnih sprememb (Fischer 1992, 5), ki so se odvijale v zadnjih dveh stoletjih, in pri tem predpostavim, da je telefonska tehnologija v vsakdan vpeljala številne družbene spremembe. Rabe telefonske tehnologije preučujem v dveh obdobjih, ki jih ločim za namene raziskovanja. Kasnejše obdobje je obdobje telefona v zasebnem domačem okolju, ki se je na Slovenskem začelo v osemdesetih letih, zgodnje obdobje pa je obdobje telefona v javnem okolju, ki ga zaznamujejo telefonske govorilnice in posamični telefoni.

V pogovorih z intervjuvanci se je navadno oblikovalo nekaj središčnih tem. O zgodnjem obdobju telefona so spomini intervjuvancev v večji meri segali na prve telefone in telefonske govorilnice, ko je telefoniranje bilo še "javno" in je telefon oziroma govorjenje po telefonu predstavljalo še javni prostor. Prve telefone na Slovenskem so imele običajno pošte, kmetijske zadruge, šole, župnišča, policijske postaje, železniške postaje, občinski uradi, podjetja, trgovine, bolnišnice, zdravniki, živinozdravniki in drugi zasebni obrtniki, kot so poročali tudi intervjuvanci. V domači rabi so telefone v tem zgodnjem obdobju posedovali predvsem premožnejši obrtniki in meščanske premožnejše družine, kakršni je pripadal naslednji intervjuvanec:

Mi smo bili eni zelo redkih v Radečah, ki smo imeli telefon. Oče je bil obrtnik, mi smo imeli telefon že osemintridesetega leta, daljnega leta 1938, prav tako kot tudi radio. Čudno mi je bilo takrat, ko si dvignil slušalko in slišal notri znan glas in se lahko tudi pogovarjal. Vsi sosedi, kadar je bilo kaj nujnega, so prihajali k nam telefonirat. In potem smo vsi tiho poslušali, saj so se zelo hitro zmenili. Naš telefon je bil kot javna govorilnica. Pa tudi nisi imel koga klicati, če pa nobeden še ni imel telefona takrat. Telefon je imel zdravnik pri nas, mogoče dve trgovini, tovarna papirnica, živinozdravnik, moj oče in še nekaj večjih obrtnikov. To je bilo pa to. Oglašal se je pa samo oče, to ni bila igrača, če očeta ni bilo, se je oglasil kdo drug, a ta pogovor je moral biti vedno zelo kratek.

Tudi iz drugih intervjujev je razvidno, da so v zgodnjem obdobju ljudje klicali zgolj za nujne potrebe, največkrat v zvezi s službo ali z urgentnimi zasebnimi zadevami (bolezen, nesreča itd.). "Telefon smo uporabljali za razna sporočila, ne za pogovor," je takratno rabo jedrnato opisal eden izmed intervjuvancev. Takratne telefonske kulture torej ni zaznamovalo klepetanje po telefonu, saj so bili pogovori

kratki, sporočali so le najnujnejše in ne preveč osebne stvari. Druga dva intervjuvanca sta predstavila zelo podobni izkušnji: "Klicali smo le, ko je bilo treba nujno kaj urediti za kakšno delo, včasih po cel teden nismo nikamor klicali." Ali pa: "Kratko in jedrnato smo takrat vedno govorili po telefonu. Tako je bilo, povedal si tisto nujno, kar si moral, in nisi kar nekaj klepetal. Nujni zmenki ali pa kaka naročila." Da se je takšna raba trdno ustalila, priča tudi izjava intervjuvanke, ki pravi: "Ker smo včasih res samo nujne stvari govorili, sem danes še jaz tako navajena. Tako da nikoli ne vstanem, če telefon zvoni, ko počivam ali gledam kaj zanimivega po televiziji."

Ker so bili telefoni v zgodnjem obdobju še redkost, so redki lastniki telefonov svoje aparate dajali v uporabo tudi drugim ljudem, predvsem sosedom in sorodnikom.

Pri nas je telefon zazvonil takoj po vojni, se pravi leta 1945. Bili smo skorajda prvi v vasi, ki smo ga dobili. In sicer, ker smo imeli doma predilnico, ga je oče potreboval za delo. Sosedu so večkrat prišli k nam telefonirat, če je bilo kaj nujnega ali pa če so komu morali kaj sporočiti, so vedno prosili, če ga lahko uporabijo.

Ustalila se je določena praksa solidarnosti med ljudmi in telefon je kljub zasebni lasti v tistem času še vedno funkcioniral kot neke vrste javna dobrina, do katere so imeli pravico vsi, tudi če si je sami niso mogli privoščiti: "Mi smo hodili klicat v bližnjo gostilno, ker gostilničarjevi so bili premožnejši, pa so imeli telefon." Telefonski klici so pogosto sprožili tudi celo vrsto akcij in neposrednih medosebnih stikov med tistimi, ki so bili lastniki telefonov in tistimi, ki so bili klicani, kot pripoveduje naslednji intervjuvanec: "Se je pa tudi zgodilo, da so potem njihovi sorodniki na naš telefon klicali, pa smo si zapisali, kar so imeli za povedati. Potem smo pa poslali kakšnega otroka, da je nesel sporočilo po vasi." Tudi poštni uradniki so pogosto vzeli pot pod noge in šli iskat naslovnika klica: "Takrat je bilo tudi tako, da so te poklicali. Sama sem živela v Gorici, in ko me je mož poklical, takrat še nisva bila poročena, so me prišli s pošte iskat domov, da sem se šla javit na telefon." Ker je bilo zaradi tega v posamezen telefonski klic navadno vpletenih več ljudi, je bilo tudi zasebnosti pri takšnih klicih malo in je ljudje sploh niso zahtevali. Klici so bili navadno že iz vljudnosti do gostiteljev kratki:

Ti pogovori včasih so služili le posredovanju najnujnejših informacij, torej so bili relativno kratki. Praktično nemogoče je bilo, da mojih pogovorov nihče ne bi slišal, saj je bila kuhinja vedno polna ljudi. Pa tudi informacije, ki sem jih telefonsko posredovala prijateljem, niso bile take, da jih moja družina ne bi smela slišati.

V časih, ko so klice na poštnih uradih še ročno prevezovali, je bila vsaka telefonska komunikacija najprej vzpostavljena s posrednikom, in navadno so kliči s poštnimi uslužbenci, ki so jih pogosto celo poznali, najprej spregovorili nekaj besed:

Takrat ni bilo direktnega klicanja kot danes. Si klical pošto, pošta pa naprej. Se je pa dogajalo, da smo poznali poštno uslužbenko. Takrat si seveda malce poklepetal najprej z njimi, jih vprašal, kako so in podobno, šele nato so te prevezale, kamor si imel namen klicati.

Ali kot se spominja naslednji intervjuvanec:

Bil je tak indukcijski telefon. Posebna vrsta telefona, ki je imel tako kljuko, ki jo je bilo potrebno zavrteti petkrat do šestkrat, kot mlinček, potem se je pa na pošti oglasil telefonist, te vprašal, kaj želiš, pa si povedal številko, tam pa

so ti dali vezo. Ni bilo težav, smo si zapomnili ali pa smo kar po imenu rekli, ker so tam na pošti tako vedeli.

Tudi pri uporabi telefonskih govorilnic se je razvila določena kultura klicanja. Bile so pomemben javni prostor, v katerem so veljala nepisana pravila, po katerih je moral vsak kličeči upoštevati tistega, ki je stal v vrsti za njim: "Ko smo hodili klicat v javne govorilnice, sem bila dobrih živcev. Pa tudi velikokrat so bili ljudje prijazni in so imeli kratke pogovore, tako da se je vrsta hitreje premikala." Če je kdo kršil ta pravila, so ga doleteli najmanj obsojanja in neprijazni pogledi čakajočih:

Telefonske govorilnice so bile hkrati ljubljene in osovražene, ko je na primer padal dež, je marsikateri zaljubljeni par poiskal zatočišče pred kapljami prav v govorilnici. Pa tudi priganjali so te, najbolj neprijetno je bilo na kakem morju: ena govorilnica, pa dvesto ljudi, ki čaka v vrsti, ti pa zaprt v majhni, zadušljivi, razbeljeni škatli in se pogovarjaš z bližnjimi! Gorje, če si imel v rokah kaj več kot tri žetone za pogovor, je kmalu sledil cel linč tistih, ki so stali za tabo.

Do devetdesetih let so telefonske govorilnice predstavljale tudi pomemben prostor druženja, kjer so se ljudje tudi fizično srečevali, v relativno kratkem času pa so zaradi povečane dostopnosti telefona doma popolnoma izgubile svojo veljavo. Telefonski bum v osemdesetih letih je namreč napovedal nagel porast in množičen vstop telefonov v domove, s tem pa se je razvila tudi drugačna kultura telefoniranja. Namesto kratkih klicev se je pojavila praksa klepetanja po telefonu, ki je presegalo zgolj prenos nujnih informacij, saj so bile teme teh dolgih klepetov zasebne in celo zelo intimne narave. S telefonskim komuniciranjem je tako celo zasebno in intimno komuniciranje postajalo vedno bolj plačljivo. Postajalo je blago, ki se dobro in samo trži, kar je danes še posebej razvidno na primeru mobilnega telefonskega komuniciranja. Ena izmed intervjuvank pripoveduje, da se je ta sprememba odražala tudi na stroških gospodinjstva:

Pri nas je bilo največ telefoniranja tam v devetdesetih, ko so bile hčerke doma, takrat se je zgodil drastičen porast. Vem, da so mi kdaj v službi rekli, da me ne morejo dobiti, ker je nonstop zasedeno. Kar se je odražalo tudi na položnici.

Ali kot se spominja intervjuvanka srednjih let: "Ko sem se enkrat usedla na telefon, me ponavadi niso mogli spraviti dol z njega. Govorila sem na dolgo in široko; kaj vse smo se pogovarjali po telefonu?! Pogovori so se lahko razvlekli tudi na dve uri." Seveda pa so med uporabniki obstajali generacijske razlike, saj so bili starejši uporabniki navajeni na bolj uraden in jedrnat način telefonskega komuniciranja, mlajše generacije, ki so s telefonsko tehnologijo odrasčale, pa so vpeljale bolj sproščen način telefonskega komuniciranja. Maratonski pogovori so pogosto sprožali konflikte med otroki in starši, kot opisuje ena izmed mam:

Otroka sta imela telefon za čvekanje. Potem ko je sin zrasel, je bil po cele ure na telefonu. Si je kar vzglavnik prinesel, da je lahko na hodniku na tleh ležal in se pogovarjal. Potem smo mu ga pa enkrat zaklenili, pa mu je vseeno uspel govoriti. Še danes ne vem kako. Takšno majhno ključavnico smo dali na številčnico, da je bila zaklenjena.

Raba telefona je vse bolj postajala prostočasna dejavnost, za katero Fischer pravi, da je s svojo integracijo v vsakdanje življenje ljudem ponujala pomirjajoč občutek varnosti (1992, 25). Še posebej je v tem pogledu telefon služil kot integracijski aparat, saj je omogočal komuniciranje z geografsko oddaljenimi bližnjimi: "Ne

vem pa, kako bi zdržala brez telefona, saj živi moja družina v Kočevju in se ne vidimo tako pogosto.”

Na svoji poti do množične uporabe pa telefon ni postal del zasebnosti kar naenkrat, ampak je zaradi tehnološke nerazvitosti ta proces trajal precej dolgo. Zelo pogosto sta bili na en priključek sprva vezani dve gospodinjstvi, samo pridobivanje telefonskih priključkov pa je bilo pogosto dolgotrajen in birokratsko zahteven proces. Tako so tudi lastniki telefonov še vedno bili odvisni od drugih lastnikov, ki so uporabljali isto linijo:

Leta 1974 smo dobili telefon. Imeli sta ga še dve družini, samo takega dvojčka. Dve hiši sta imeli en kabel, tako da je telefon naenkrat zazvonil v obeh hišah. Potem pa, če se je oglašil v drugi hiši, so morali k sosedom povedati, da je telefon za njih.

Zaradi dvojnih priključkov tudi zasebnost pogovorov še vedno ni bila zagotovljena, saj je tehnologija sama ni dopuščala in intervjuvanci so pogosto poročali o tem, kako so lahko prisluškovali pogovorom drugih kličočih ali kako so prisluškovali njim samim:

Šlo je za dvojčke, torej dvojne priključke dveh stanovanj na eno samo številko. V praksi je to pomenilo, da si lahko prisluškoval pogovorom tvojih sosedov, oni pa tvojim. Ko so po telefonu govorili oni, ti nisi mogel. Na žalost je bil naš sosed zdravnik, ki je na telefonu preživel ogromno časa, njegovi pogovori pa so bili precej suhoparni in nikoli pikantni, tako da tudi od prisluškovanja nismo imeli kaj dosti.

Zelo anekdotični so bili pogosto tudi opisi pridobivanja telefonskih priključkov. Bili so namreč dragi, pošta pa ni imela interesa postavljati telefonskega omrežja, če se ji ni zdelo ekonomsko upravičeno. Ena izmed intervjuvank je opisala, kako je telefon v njihovo vas prišel zaradi ene same navdušene sovaščanke, ki je pred pošto želela ekonomsko upravičiti izgradnjo omrežja: “Po vasi je v osemdesetih letih prijave za telefon zbirala sosedka, ki je hotela na vsak način imeti telefon, vendar je morala zbrati določeno število prijav, da so sploh lahko potegnili telefonski kabel čez vas.” Kljub temu da so uradniki in politiki pogosto poudarjali tehnološki napredek kot javni interes, so med ljudmi začele krožiti šale o počasnosti napeljave telefonskega omrežja:

Na telefon smo pa čakali tako dolgo. Prošnjo smo dali leta 1963, nato smo čakali tako dolgo, da je že mami v tem času umrla. Celo nek vic je v tem času krožil naokrog, in sicer je šel nekako tako, da so tisti s PTT-ja vedno prišli prepozno, potem ko je tisti, ki je živel tam, že umrl.

Telefon je do devetdesetih let povezal, telefonsko omrežje pa prepletlo celotno Slovenijo. Kot priča večina intervjuvancev, si danes življenja brez telefona ne znajo več predstavljati, vendar pa se je ravno v tem času, ko so telefon dobili skoraj vsi, pojavila mobilna telefonska tehnologija, ki je s seboj prinesla nove prakse in možnosti na področju telefonskega komuniciranja, vse tehnološke težave stacionarnega telefonskega omrežja pa uspešno odpravila. S seboj pa je tako prinesla tudi grožnjo, da bodo telefoni, ki so v omrežje povezani s kabli, začeli izginjati. Nova mobilna tehnologija je namreč že dosegla vse skupine prebivalstva, in izjava starejše intervjuvanke, rojene med drugo svetovno vojno, kaže na to, da sodobnemu, hitremu tempu življenja telefon na vrhvi ne zadošča več:

Prvi mobilni telefon sem si kupila pred petimi leti, saj nisem bila navajena te novejše tehnologije. Zdaj zagotovo nadomešča stacionarnega, saj ste vsi moji bližnji bolj dosegljivi na mobilnih telefonih. Zdi se mi, da prek mobitelov večkrat pridemo v stik, saj vsi živite hitro in pestro življenje, kjer ni več toliko osebnih stikov.

Sklep

Zgodovina razvoja od fiksnega do mobilnega telefona je zgodovina telefona od znanstvene igrčke prek komunikacijskega aparata v osebni aparat oziroma podaljšek telesa. Kot pravi C. Marvin (1990), je telefon kot čudo devetnajstega stoletja počasi izgubljal svojo misterioznost in je danes postal eno izmed najbolj običajnih orodij, ki jih ljudje rabijo za upravljanje svojih življenj. Telefon je skozi dvajseto stoletje temeljito spremenil načine našega komuniciranja, saj je začel strukturirati naš vsakdan in vsakdanje rutine, načine našega dela in načine našega druženja. Zgodovina razvoja komuniciranja kaže, da je telefon med različnimi komunikacijskimi sredstvi zasedel pomembno mesto v sodobni družbi tako v funkcionalnem kot v simbolnem smislu, čeprav je v raziskovanju družbenega komuniciranja vloga telefonije pogosto zanemarjena oziroma postavljena na drugo mesto. Na spremembe v družbenih interakcijah, ki jih je v dvajsetem stoletju prinesel telefon, pa moramo resnično gledati bolj pozorno, saj nam lahko pomagajo razumeti spremembe v zasebnem življenju in osebnih odnosih, ki so se zgodile v zadnjem stoletju. Prav s tem namenom pričujoči članek osvetljuje razvoj telefonije v svetu in na Slovenskem ter pokaže na pomen telefonske tehnologije in na razvojno vlogo, ki jo je ta odigrala v družbi. Mobilni telefon kot komunikacijski aparat, kot materialna dobrina in kot potrošniški produkt je danes preplaval človekov vsakdan, da pa bi lahko povsem razumeli, kakšne možnosti ponuja prihodnost, je potrebno mobilno telefonijo postaviti v širši kulturnozgodovinski horizont in razmišljati tudi o njegovih zgodovinskih koreninah in posledicah.

Zgodba o telefonu torej ni le zgodba o telefonu kot o tehnologiji oziroma tehničnem aparatu, ampak tudi o telefonu kot družbeni instituciji in kulturnem produktu in o tem, kako so se običajni ljudje srečevali s telefonom, ga obvladali, in s tem prisvajali to novo tehnologijo v svoja življenja skozi dvajseto stoletje. Fischer (1992, 1) se v tem pogledu sprašuje, kako je telefon spremenil značaj ljudi, kako je naredil ljudi bolj aktivne ali bolj pasivne, kako je prestrukturiral domače življenje in prakse neposrednih stikov iz oči v oči. Mnogi zagovarjajo tezo, da procesi modernizacije že od devetnajstega stoletja naprej krepijo in pospešujejo individualizem in medosebno odtujitev, da krhajo vezi in povezanost družbenih skupin in da vsajajo skepticizem tja, kjer je bilo prej upanje. Strinjam se s Fischerjem (1992, 12–19), ki se naslanja na družbene konstruktiviste in na "simptomatične" analitike, kot je npr. Raymond Williams, ki na telefonske tehnologije ne gledajo zgolj s pesimističnega vidika le kot na vsiljivce v kulturo, ampak bolj kot na izraze sodobne kulture, pri čemer pa jih zanima predvsem to, kako množični odzivi na telefon spreminjajo družbeno strukturo in kulturo samo.

Iz uporabe telefonske tehnologije je vzniknila kultura, v kateri smo vedno več v stikih, saj bodisi fiksno bodisi mobilno telefonsko klicanje vodi v večjo družbeno konverzacijo z večjim številom ljudi, vendar pa je to s sabo prineslo tudi spremembe medosebnega komuniciranja. Telefonsko komuniciranje razširja družbeno ak-

tivnost, oblikuje ritem družbenega življenja in medosebnih odnosov, ki pa jih skozi dvajseto stoletje tudi počasi, a korenito preoblikuje. V vsakem pogledu pa gre za to, kot pravi Fischer (1992, 254), da ko govorimo o telefonu in takšnih spremembah medosebnega komuniciranja, moramo vedeti, da gre v veliki meri za zavesten produkt tega, kako ljudje uporabljajo stvari, in ne le za to, kako te stvari nadzirajo ljudi. Zgodba o razvoju telefonske kulture od devetnajstega stoletja naprej je po temtatem v prvi vrsti tudi zgodba o spremembah medosebnega komuniciranja.

Literatura:

- Anderson, Benedict. 1998. *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Barran, Stanley. 1999. *Introduction to Mass Communication*. London: Mayfield.
- Bausinger, Hermann. 1990. *Folk Culture in a World of Technology*. Bloomington: Indiana University Press.
- Bezljaj Krevel, Ljudmila. 2004. *Pošta, telegraf in telefon 1918–1950*. Ljubljana: Pošta Slovenije in Tehniški muzej Slovenije.
- Briggs, Asa in Peter Burke. 2005. *Socialna zgodovina medijev: Od Gutenberga do interneta*. Ljubljana: Sophia.
- Dilts, May Marion. 1941. *The Telephone in a Changing World*. New York: Longmans.
- Du Gay, Paul, Stuart Hall, Linda Janes, Hugh Mackay in Keith Negus. 1997. *Doing Cultural Studies: The Story of the Sony Walkman*. Milton Keynes: The Open University.
- Fang, Irving. 1997. *A History of Mass Communication*. Boston: Focal Press.
- Fischer, Claude S. 1992. *America Calling: A Social History of the Telephone to 1940*. Berkeley: University of California Press.
- Goggin, Gerard. 2006. *Cell Phone Culture: Mobile Technology in Everyday Life*. London: Routledge.
- Hozjan, Andrej. 1997. Nastanek in razvoj državne poštne institucije na Slovenskem v obdobju od 1489 do 1722. V: A. Hozjan (ur.), *Pošta na slovenskih tleh*, 60–97. Maribor: Pošta Slovenije.
- Knies, Karl. 2001. Brzjav kot komunikacijsko sredstvo z razpravo o sporočanju nasploh. V: S. Splichal (ur.), *Komunikološka hrestomatija 1*, 29–47. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Marvin, Carolyn. 1990. *When Old Technologies Were New: Thinking about Electric Communication in the Late Nineteenth Century*. New York: Oxford University Press.
- McLuhan, Marshall. 2003. *Understanding Media: The Extensions of Man*. Corte Madera: Gingko Press.
- Statistični letopis Avstrije. 1911. *Österreichische Statistik – Statistik des Verkehrs im Reichsräte Vertretenen Königreichen und Ländern für die Jahre 1906 und 1907*. Wien: Bureau der K.K. Statistischen Zentralkommission.
- Statistični letopis Kraljevine Jugoslavije. 1930/1938. *Statistique des Postes, Telegraphes et Telephones pour l'anne 1929, 1931, 1932, 1933, 1935, 1937*. Beograd: Ministere des Travaux Publics.
- Statistični letopis Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. 1927/1928. *Glavna statistika pošta, telegrafa i telefona Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca za godine 1924, 1925, 1926, 1927*. Beograd: Ministarstvo pošta i telegrafa.
- Statistični letopis LR Slovenije. 1953. *Pošta, telegraf in telefon v letih 1939–1952*. Ljubljana: Zavod za statistiko in evidenco LR Slovenije.
- Statistični letopis Republike Slovenije. 1991/1995/2000/2005/2006. *Poštni, brzjavni in telefonski promet*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko.
- Statistični letopis SR Slovenije. 1964/1970/1975/1980/1985/1990. *Promet in zveze – PTT promet*. Ljubljana: Zavod za statistiko SR Slovenije.
- Žontar, Majda, Vladimir Klinar in Andrej Hozjan. 1997. Razvoj poštne prometa na Slovenskem od podržavljenja 1722 do 1918. V: A. Hozjan (ur.), *Pošta na slovenskih tleh*, 98–177. Maribor: Pošta Slovenije.